

*Hocas finurligheter och andra visdomsord**

Nasreddin Hoca, som han heter på turkiska, är kanske den mest spridda skämtfiguren i världen. Han återfinns under olika men i de flesta fall snarlika namn över hela den turkspråkiga världen och därbortom hos folk på Balkan, i Mellanöstern och på den indiska subkontinenten. Egennamnet Nasreddin ('trons försvarare') kan variera i uttal och stavning, ibland till viss förvillelse, som det grekiska Anastratdin. Titeln efter eller före namnet varierar mellan religiösa benämningar som Hoca och Molla och det neutrala Efendi, 'herr' – även de med sina variationer.

Den ständigt reflekterande, slagfärdige och fräcke Nasreddin Hoca – på tvärs med det mesta, inte minst sig själv. Teckning av Abidin Dino i boken Nasreddin Hoca, utgiven av Abdülbâki Gölpınarlı.

Om Nasreddin Hoca någonsin har existerat som en person av kött och blod är en fråga som fortfarande ältas och diskuteras. Den gängse legenden om honom – åtminstone i Turkiet – är att han levde på 1200-talet i centrala Anatolien och var verksam som islamiskt skolad predikant och domare. Den yrkesställningen skulle förklara titeln *hoca*, 'lärare', 'förkunnare (av islam)', i hans turkiska namn. Akşehir har länge ansetts vara platsen där han ligger begravd, och hans *türbe*, 'grav(vård)', har varit ett mål för turister.

Ett korn av sanning kan finnas i den historieskrivningen, och visst kan det ha existerat någon "historisk" Nasreddin Hoca. Säkert är dock att "skälmen" Nasreddin Hoca med förmåga att dyka upp litet varstans i och runt den turkspråkiga världen och i olika århundraden är en figur som vuxit med sina skrönor och blivit mer dikt än verklighet. Han tillskrivs den ena knasiga historien efter den andra, där

han antingen gör bort sig själv eller sätter andra på pottkanten. Kanske kan man säga att han blivit en symbol för insikten om den hårfina gränsen mellan dårskap och vishet hos det mänskliga släktet. Som sådan har han blivit en världskändis. FN-organet UNESCO utropade år 1996 till ett "Nasreddin Hocas och toleransens år".

I Turkiet är Nasreddin Hoca en central och ovanligt levande skämtfigur för både stora och små. De korta alldagliga anekdoterna passar bra i barnböcker tillsammans med teckningar av den trinde Hoca, åsnan, fruar och annat i hans omedelbara omvärld. Bland vuxna är det inte ovanligt att man tar Hoca till hjälp för att belysa någon sedvänja eller någon aktuell händelse.

Emin på resebyrå erbjuder sig till exempel en dag då jag beställer en ny flygbiljett av honom att vänta med utskriften till efter helgen, för säkerhets skull. "För du vet hur vi turkar tänker", säger han, och frågar om jag känner till historien om Nasreddin Hoca som blåser på yoghurten innan han äter den. Nej, det gör jag inte, och Emin berättar då om Hoca, som får frågan varför han blåser på den kalla yoghurten. "Jo, se", svarar Hoca, "jag har bränt mig på varm mjölk, och yoghurt är ju gjord på mjölk. Så, därför blåser jag på den innan jag börjar äta den".

Småpratet med Emin om Nasreddin Hocas stolligheter blir jag påmind om när jag någon vecka senare läser en tidningsspalt där skribenten inleder sin politiska kommentar med att upplysa läsaren om turkiskans motsvarighet till det engelska ordspråket "Once bitten, twice shy", vilket på svenska blir "Bränt barn skyr elden". På turkiska heter det "Den som bränner sig på varm mjölk, blåser på yoghurten, innan han äter den". En Hoca-historia går igen som ordspråk – eller vice versa, om man så vill.

Dagsaktuella variationer på Hocas finurligheter förekommer, som vid presidentvalet 2014 i Turkiet, vilket ägde rum samtidigt med den årliga Hoca-festivalen i Akşehir den 5–10 augusti. Nasreddin Hoca skulle ha varit den perfekta presidenten, tyckte en av festtalarna. Hoca är en internationellt känd figur som behandlar alla människor lika, var argumentet. När valresultatet blev känt och det visade sig att den gemensamma kandidaten från de två största oppositionspartierna inte hade lyckats bjuda regeringspartiets kandidat tillräckligt starkt motstånd, var det läge för en kommentar från salig Hoca: "Om det här är en koalition, var är då rösterna? Om det här är rösterna, var är då koalitionen?" (*İttifak buysa, oy nerde? Oy buysa, ittifak nerde?*). Den valanalysen går tillbaka på historien om katten och den uppätta leverbiten:

Hoca hade köpt en bit lever till middagen. Hustrun blev så sugen, att hon genast stekte upp den och bjöd in grannfruarna till en smakbit under eftermiddagen. När Hoca kom hem och frågade efter levern, sa husmodern att katten tyvärr fått tag på den och ätit upp den. Då tog Hoca fram vågskålen och vägde katten, vilken visade sig vara ungefär lika tung som den leverbit han hade köpt.

– Hur förklarar du det här, kvinna?, frågade Hoca, om det här är katten, var är då levern, och om det här är levern, var är då katten?

Samtidigt förbehåller sig Hoca rätten att vara grov i mun, ja, riktigt grov och hämningslös i både ord och handling:

Nasreddin Hoca sågs en dag slå lovar runt minareten till en moské. När man frågade vad han höll på med, svarade han:

– Jag letar efter testiklarna.

Nasreddin Hoca håller predikan i en liten moské och säger till de församlade:

– Muslimer, ni borde tacka Allah för att han inte satte arslet bredvid munnen, när han skapade människan. För då skulle ni dagligen ha skitit ner er i ansiktet.

Hoca hade sex med en åsna i byns moské. En man som blev vittne till det hela gick fram till Hoca och spottade honom i ansiktet. På det svarade Hoca:

– Om jag inte var så upptagen, skulle jag ge dig en hurril för att du spottar på en helig plats.

Det här blev för mycket för den ängslige Abdülhamit II. Sultanen satt förskansad i sitt Yıldız-palats, på sin vakt mot allt och alla, inklusive Nasreddin Hoca, som blev portförbjuden under hela hans regeringstid 1877–1909. Men en figur som Hoca stoppar man inte så lätt, och tystnar gör han naturligtvis inte. Snart var han på banan igen, i sina många skepnader.

Hoca blir sällan eller aldrig någon svaret skyldig, även om han inte har så mycket att komma med; åtminstone ett ”goddag yxskaft”, bara han får sista ordet:

En dag är Hoca inne i grannens trädgård och plockar en säck full med grönsaker. Ägaren kommer på honom och skriker:

– Vad gör du här?

– Åh, du förstår, svarar Hoca, det blåste så kraftigt i morse, att jag sveptes med och hamnade här.

– Jaså, på det viset, men vad har hänt här då, säger grannen och pekar på några rovor som fortfarande ligger på marken.

– De rycktes upp när jag försökte hålla mig i något för att inte blåsa iväg ännu längre bort.

– Säger du det? Men säcken då? Hur kan den ha stoppats full med grönsaker?

– Ja, du, det undrar jag med, svarar Hoca.

En natt går Hoca ut och skjuter en tjuv i trädgården, för att morgonen därpå upptäcka att den nedskjutne var hans egen vita skjorta som hängde på tork:

– En sån tur att jag själv inte var i den”, utbrister Hoca.

Han klarar sig långt på att spela dum, för att till slut sno till logiken, om så behövs för det avväpnande svaret:

En gång gick Hoca in i en vingård och började plocka av frukten. Ägaren tog honom på bar gärning:

– Hallå där, vad håller du på med?

Hoca svarade lugnt:

– Ursäkta mig, men jag var tvungen att komma in här och uträtta mina behov.

– Jaså, på det viset, men visa mig då det du har ”uträttat”, fräste den andre.

Hoca såg sig omkring och upptäckte en hög åsnespillning en bit längre bort:

– Se, där ligger det, sa han och pekade.

– Försök inte, det där är åsnedynga, röt mannen som ägde vingården.

– Där ser du, svarade Hoca, du lät mig inte vara ifred, så att jag i lugn och ro kunde skita som en människa.

Hoca är godmodig och tolerant, men han är sig själv nog, och ingen kan vara säker på hans stöd eller empati, allra minst hans fruar:

Hoca ligger på sitt yttersta och hustrun vakar vid hans sida. I en klar stund tittar Hoca upp och säger:

– Hustru, sätt på dig helgdagsklänningen och gör dig fin.

– Men, Hoca, här ligger du svårt sjuk, och så tycker du att jag ska klä upp mig. Vad menar du?

– Dödsängeln kommer snart, svarar Hoca, kanske blir han förtjust i dig och tar dig i stället.

Fräck är han för det mesta, den gode Nasreddin Hoca. Inte heller är han sen med att slå håll på andras skenhelighet, när tillfälle ges:

Hoca lånade en gryta av grannen. När han återlämnade den och tackade för lånet, hade han stoppat en mindre gryta i den. Till den roade granne sa han att den stora grytan hade fått barn. En tid därefter lånade han grytan igen men kom sedan inte tillbaka med den. Då grannen frågade efter sin gryta, svarade Hoca att den tyvärr hade dött.

– Det var det fånigaste jag hört, sa grannen, en gryta kan väl inte dö. Folk kommer att skratta åt dig.

– Kära du, sa Hoca, vad ska man säga om dig då, som trodde att en gryta kan få barn?

Lika väl kan Hoca spela narrens roll och retas med furstar. Timur Lenk, som härjade i Mindre Asiens på tidigt 1400-tal, utsätts särskilt ofta för hans spefullhet – långt efter det att den fysiske Nasreddin Hoca förmodas ha lämnat detta jordelivet:

En dag befinner sig Timur Lenk och Hoca tillsammans på ett turkiskt bad. Timur frågar vad Hoca skulle vara beredd att betala för honom, den store härskaren, om han likt slavar vore till försäljning:

– Fyrtio silvermynt, bjuder Hoca.

– Vafalls, vet hut, det är ju vad du skulle få ge bara för den här badrocken av siden, dundrar Timur.

– Ja, just det, den var medräknad i budet, svarar Hoca.

Den historien läste jag först på uzbekiska. Där var badrocken utbytt mot ett dyrbart bälte, men poängen var densamma. Med narrens oåtkomliga privilegium gör Hoca klart att han inte skulle ge minsta spottstyver för den mäktige krigsherrens fysiska kropp. Han låter därmed Timur Lenk förstå att denne i eget majestät utan makt och rikedomar inte är mycket att ha.

Den uzbekiske skälmen heter Afandi och är lika tidlös och fräck som den turkiske Hoca. Om just det här nålsticket mot mongolkungen kom från Hoca/Afandi är däremot lika osäkert som påståendet att det någon gång skulle ha existerat någon Nasreddin Hoca.

Kanske var Hocas version av den här episoden ett sätt att popularisera och sprida en sedelärande finurlighet från de finkulturella salongerna till den breda massan. Sensmoralen är glasklar: man ska inte tro att man är nå't.

Efter ytterligare några turer och i ett snålare sammanhang landar den här visdomen i den svenska jantelagen. På vägen dit gör den neddykningar i ordspråk och folksagor. Varningsorden ”Den som gapar över mycket mister oftast hela stycket” och ”Högmod går före fall” ligger nära till hands i berättelsen om grodan som inte kan hålla tyst om sin förträfflighet och ramlar ned mot sin egen död, då han ska bita sig fast i en pinne och bli räddad över till ett nytt vattendrag av två

flygande änder. Den folksagan finns hos karakalpaker, mongoler och säkert många andra, däribland europeiska folk. Djuren varierar men budskapet är oförändrat. Hos de la Fontaine är det en sköldpadda som gapar och faller ("La Tortue et les deux Canards").

När vi kommit så långt som till jantelagen, har förmaningarna om blygsamhet parats med avund eller ren missunnsamhet. Det är en farlig kombination, i synnerhet som vi människor har en fallenhet för elakhet – allt ifrån grymhet i krig och massförföljelse till småaktigt gormande i den vardagliga tillvaron. Den destruktiva avundsjukan verkar vi inte kunna få bukt med, även om vi sätter upp Hoca-figurer och kärnfulla ordspråk till motvärn.

Ett visdomsord som Nasreddin Hoca säkert skulle ha gillat – om det nu inte från början var hans – är det turkiska uttrycket *It üriir kervan yürür*, "Hunden/Hundarna skäller men karavanen går vidare". Dagens kloka ungdomar skjuter ifrån sig småaktigheterna med uppmaningen "Mata inte trollen". Vare sig det rör sig om ylande hundar eller ljusskygga troll, ska man inte låta dem få "vatten på sin kvarn" eller ge dem en chans att "väsna för ingenting"; något att tänka på ...

* Texten är en förkortad version av ett kapitel under samma rubrik i essäsamlingen *Utsiktsplats Istanbul: Berättelser från turkfolkens värld*, Stockholm: Atlantis 2015, ss. 139-154.

*****